

ภาษาสันสกฤตในตำรายาแพทย์แผนไทย (Sanskrit Words in Thai Medical Treatises)

อาจารย์ ชีร์ พุ่มทับทิม¹

การบันทึกและการถ่ายทอดความรู้ทางการแพทย์แผนไทย ได้มีการพัฒนาการมาด้วยระยะเวลาที่ยาวนาน จากประวัติในเรื่องการแพทย์แผนไทย นอกจากคนไทยจะมีตำรายาแบบไทยแท้ซึ่งประกอบด้วยความเชื่อดั้งเดิมของชนท้องถิ่น ทั้งในเรื่องสมุนไพรและไสยศาสตร์ ยังได้รับความรู้ที่ผสมผสานมาจากแพทย์อายุรเวทของชาวอินเดียด้วย หลักฐานที่ทำให้รู้ว่าแพทย์แผนไทยได้รับความรู้ส่วนหนึ่งมาจากแพทย์อายุรเวทของชาวอินเดียที่เห็นได้ง่ายก็คือ คัมภีร์แพทย์แผนโบราณของไทยมักจะมีคำกล่าวสรรเสริญ ชิวโกมารภักจ์ ในฐานะครูแพทย์ รวมทั้งชื่อของตำรายาและตัวยาสุมุโนไพรบางชนิดก็เป็นชื่อที่เรียกด้วยภาษาสันสกฤต¹ ด้วยเหตุที่ตำรายาแพทย์แผนไทยมีมากเล่มและไม่ได้อยู่ในแหล่งข้อมูลหรือสถานที่เดียวกัน ดังนั้น ในบทความนี้จึงได้รวบรวมเฉพาะชื่อตำรายาและตัวยาสุมุโนไพรที่เป็นภาษาสันสกฤตจากคัมภีร์ยา 12 เล่ม คือ

1. คัมภีร์กระษัย	2. คัมภีร์ตักกศิลา
3. คัมภีร์ธาตुวิภังค์	4. คัมภีร์ประถมจินดา
5. คัมภีร์แผนนวด	6. พระตำหรับแผนฝีดาษ
7. คัมภีร์มรณญาณสูตร	8. คัมภีร์มหาโชติรัต
9. คัมภีร์มูจนาปีกขันทิกา	10. คัมภีร์โรคนิทาน
11. คัมภีร์สรรพลักษณะสรรพคุณ	12. คัมภีร์อุทรโรค

คัมภีร์การแพทย์แผนไทยทั้ง 12 เล่มนี้ ได้รับการตีพิมพ์รวมเป็นชุดขึ้นใหม่เมื่อ พ.ศ. 2542 มีชื่อพิมพ์ไว้บนหน้าปกหนังสือว่า “ตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5” มีอยู่ 2 เล่ม คือ เล่ม 1

¹ ศศ.ม. ม.ศิลปากร, อาจารย์สอนพิเศษ ภาควิชาบาลีและสันสกฤต คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

¹ คำว่า “ภาษาสันสกฤต” ที่ปรากฏในตำรายาแพทย์แผนไทยนั้น บางชื่อก็เป็น “ภาษาบาลี” แต่ด้วยเหตุที่ภาษาสันสกฤตและภาษาบาลีเป็นภาษาที่อยู่ในตระกูลเดียวกันและมีความใกล้ชิดกันมาก จนแทบเรียกได้ว่า เป็นภาษาที่และภาษาน้องของกันและกัน ดังนั้นในบทความนี้ถ้าใดจัดเป็นได้ทั้ง 1 ภาษาดังกล่าว จะสังเคราะห์คำนั้นเข้าเป็นภาษาสันสกฤต แต่ถ้าจัดเป็นภาษาบาลีได้อย่างเดียว ก็จะไม่นำมากล่าวไว้ในที่นี้.

และเล่ม 2 คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542 นอกจากแหล่งข้อมูลที่ปรากฏในคัมภีร์ทั้ง 12 เล่มดังกล่าวแล้ว

ในบทความนี้ยังได้สืบค้นแหล่งข้อมูลจากหนังสือและงานวิจัยอื่น ๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องการแพทย์แผนไทยอีกหลายเล่ม แต่ก็เป็นเพียงแหล่งข้อมูลเสริมเนื้อความเท่านั้น มิได้กล่าวถึงรายละเอียดเกี่ยวกับการแพทย์แผนไทยเหมือนคัมภีร์ยาอย่างแท้จริง

วัตถุประสงค์ของการเขียนบทความนี้ ก็เพื่อจะศึกษาถึงชื่อตำรายาและชื่อตัวยาสมุนไพรที่เป็นภาษาสันสกฤต หรือมีที่มาจากภาษาสันสกฤตเดิมแล้วเปลี่ยนมาเขียนในรูปแบบภาษาไทย เพื่อความสะดวกต่อการใช้ภาษาไทยทั้งในการพูดและการเขียน และในบทความนี้ยังได้กล่าวถึงสรรพคุณของตำรายาและตัวยาสมุนไพรที่ใช้ในการบำบัดรักษาโรคต่าง ๆ โดยสังเขปอีกด้วย ทั้งนี้ก็เพื่อจะได้เป็นประโยชน์ต่อผู้สนใจเกี่ยวกับการแพทย์แผนไทยในเมืองต้น แต่ในรายละเอียดเกี่ยวกับการแพทย์แผนไทยนั้น ขอให้ผู้ใดรศึกษาในเรื่องนี้โดยตรงได้ศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมจากคัมภีร์ทั้ง 12 เล่มดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นได้ตามความอัธยาศัย

ในบทความนี้จะได้นำมากล่าวแต่เฉพาะชื่อคัมภีร์ และคำศัพท์ที่เป็นภาษาสันสกฤตที่ใช้เรียกชื่อยาและชื่อโรคโดยสังเขปดังนี้

คัมภีร์กระษัย ตามต้นฉบับเดิมเขียนว่า **พระคัมภีร์กระไสย** ในที่บางแห่งเขียนเป็นคัมภีร์กษัย ก็มี คัมภีร์นี้ได้บรรยายถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดโรคกระษัยหลายจำพวก กล่าวได้ว่า “กระษัย” เป็นโรคชนิดหนึ่งเกิดจากธาตุทั้ง 4 ในร่างกาย ทำให้มีอาการต่าง ๆ เช่น เจ็บปวดภายในช่องท้องหรืออวัยวะภายใน เช่น ม้าม ตับ มีอาการเสียดแน่น บางครั้งถึงกับอาเจียน หรือลงท้อง เป็นต้น กระษัยบางจำพวกทำให้ระบบทางเดินอาหาร และระบบขับถ่ายผิดปกติ เมื่ออธิบายอาการของโรคแล้ว ก็แสดงตำรายาที่ใช้รักษากระษัยประมาณ 2-3 ตำรับ บางจำพวกก็มีตำรายามากกว่านี้ เช่น ยาแก้กระษัย ยาตัดรากกระษัย ยาประจุกกระษัย และกระษัยบางจำพวกมียารักษาที่ปรุงเป็นอาหาร เรียกว่าแกงยา เป็นต้น และยังได้กล่าวถึงลักษณะกระษัย 4 ประการ คือ เตโชกระษัย วาโยกระษัย อาโปกระษัย และปลิวีกระษัย บอกถึงเหตุที่เกิด อาการที่เป็น และตำรารักษาโรคหรือแก้ไขอาการของโรคนั้น ๆ ไว้ด้วย

คำว่า “**คัมภีร์**” มาจากภาษาสันสกฤตว่า **कम्भीर** (kambhira) มีความหมายว่า ลึกซึ้ง, หนังสือหรือตำราที่สำคัญทางศาสนา โหราศาสตร์ หรือการแพทย์แผนไทย เป็นต้น ส่วนคำว่า “**กระษัย**” มาจากภาษาสันสกฤตว่า **क्षय** (ksaya) มีความหมายว่า ความเสียหาย, ความพินาศ, ความชุกชุม, ความสิ้นไป, โรคหอบแห้ง และปอดพิการ เป็นต้น

คัมภีร์ตักกศิลา ได้บรรยายรายละเอียดเกี่ยวกับโรคไข้หนาวสั่น ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น ไข้พิษ ไข้เหนือ ไข้สายฟ้าฟาด ไข้ไฟเดือนห้า ไข้สังวาลย์พระอินทร์ ไข้ลากสาด 8 ประการ ไข้กาล 10 ประการ ไข้หัดน้อย ไข้หัดใหญ่ ไข้กำเดาน้อย ไข้กำเดาใหญ่ ไข้ 3 ธตุ ไข้สันนิบาต เป็นต้น และไม่เพียงบอกชื่อชนิดไข้ สาเหตุที่ทำให้เกิดไข้ ลักษณะอาการไข้ และยารักษาไข้เท่านั้น แต่ยังมีเคล็ดวิชาเกี่ยวกับการเดินทางไปตรวจคนไข้ การวิเคราะห์อาการในเบื้องต้น เพื่อให้รักษาและวางยาได้ถูกต้อง ทั้งยังต้องตรวจสอบวัน เดือน ปีเกิด ชาติประจำตัว ภูมิประเทศ ที่อยู่ ของคนไข้ วัน - เวลาที่เริ่มเป็นไข้หรือที่อาการกำเริบ จึงจะสามารถวิเคราะห์โรคไข้นั้น ๆ ได้ถูกต้อง หากหมอตรวจไม่ละเอียด หรือไม่ครบถ้วนถูกต้อง แม้ให้ยารักษาไปก็อาจทำให้คนไข้มีอาการกำเริบถึงตายได้

คำว่า “**ตักกศิลา**” มาจากภาษาสันสกฤตว่า **तक्षशिला** (taksasila) คำนี้เป็นชื่อของเมืองตักกศิลา ซึ่งเป็นเมืองที่สำคัญเมืองหนึ่งของอินเดียโบราณ เป็นศูนย์รวมในการศึกษาวิชาความรู้ในด้านต่าง ๆ มากมาย ชิวกโกมารภักจก็ได้นำศึกษาวิชาการแพทย์ที่เมืองนี้เช่นกัน

คัมภีร์ธาตุวิงค์ ว่าด้วยโรคธาตุพิการ คือ มีอาการเจ็บไข้ เพราะความผิดปกติของธาตุทั้ง 4 ในร่างกาย โดย 1 ปี แบ่งออกเป็น 4 ธตุ คือ

- ธตุที่ 1 - เดือน 5 เดือน 6 และเดือน 7 หากเจ็บไข้ในช่วงนี้ เรียกว่า “**เตโชธาตุพิการ**”
- ธตุที่ 2 - เดือน 8 เดือน 9 และเดือน 10 หากเจ็บไข้ในช่วงนี้ เรียกว่า “**วาโยธาตุพิการ**”
- ธตุที่ 3 - เดือน 11 เดือน 12 และเดือนอ้าย หากเจ็บไข้ในช่วงนี้ เรียกว่า “**อาโปธาตุพิการ**”
- ธตุที่ 4 - เดือน 2 เดือน 3 และเดือน 4 หากเจ็บไข้ในช่วงนี้ เรียกว่า “**ปลิวธาตุพิการ**”

พร้อมทั้งได้บอกถึงยาที่ใช้รักษา และขยายเพิ่มเติมถึงอาการผิดปกติของธาตุทั้ง 4 ที่กำเริบรุนแรงขึ้น จนเกิดลมอันเป็นโทษในกาย และที่สุดจะกำเริบถึงธาตุแตก และถึงแก่ความตายได้ ในคัมภีร์ยังได้บอกถึงยาที่ใช้บรรเทาอาการเจ็บไข้ที่เกิดจากโรคธาตุพิการ ธาตุแตก ยาแก้โรคธาตุพิการไว้หลายขนาน เช่น ยาเขียวมหาพรหม ใช้กินและพ่นแก้พิษไข้ ยามหาสมมิตีใหญ่ กินและชะโลมตัว รักษาไข้พิษ ยาเบญจอำมฤตให้กินเพื่อชำระอาการปลิวธาตุแตก เป็นต้น

คำว่า “**ธาตุ**” มาจากภาษาสันสกฤตว่า **धातु** (dhatu) มีความหมายได้หลายอย่าง แต่ในที่นี้หมายถึง สิ่งที่ดีถือว่าเป็นส่วนสำคัญที่คุมกันเป็นร่างของสิ่งทั้งหลาย เช่น ร่างกายของมนุษย์เชื่อกันว่า

มี 4 ธาตุ คือ ธาตุดิน (ปฐวีธาตุ) ธาตุน้ำ (อาโปธาตุ) ธาตุไฟ (เตโชธาตุ) และธาตุลม (วาโยธาตุ) ส่วนคำว่า “วิภังค์” มาจากภาษาสันสกฤตว่า विभङ्ग (vibhaṅg) มีความหมายว่า การจำแนก การแบ่ง ในที่นี้หมายถึง การจำแนกธาตุในร่างกายมนุษย์ออกเป็น 4 ธาตุดังกล่าวมานั้น

คัมภีร์ประอมจินดา ตามต้นฉบับเดิมเขียนว่า พระคัมภีร์ปฐมจินดา คัมภีร์นี้ว่าด้วยโรคที่เกี่ยวกับเด็กทั้งหมด โดยเริ่มตั้งแต่เรื่องลักษณะการปฏิสนธิ ลักษณะครรภ์มารดา อาการเจ็บไข้ที่เกิดจากการตั้งครรภ์หรือโลหิตระดูผิดปกติ มีการบอกยาสำหรับประจุหรือฟอกโลหิตสตรี และยาบำรุงโลหิต บอกลักษณะดีชั่วของสตรี ลักษณะน้ำนมมารดา บรรยายถึงกำเนิดและอาการของโรคซางประเภทต่าง ๆ เช่น ซางประจำเป็นเจ้าเรือนของเด็กตามวันเกิด ซางที่เกิดจากธาตุไม่ปกติ ซางจรต่าง ๆ เป็นต้น โดยบอกตำราแก้โรคและรักษาอาการของโรคไว้หลายขนาน

คำว่า “ประอม” ในรูปภาษาไทยมาจากภาษาสันสกฤตว่า पठम (pathama) มีความหมายว่า ลำดับแรก, ลำดับเบื้องต้น ส่วนคำว่า “จินดา” มาจากภาษาสันสกฤตว่า चिन्ता (cintā) มีความหมายว่า ความคิด, ความนึก หรือแก้วมีค่าก็ได้

คัมภีร์มรณญาณสูตร กล่าวถึงโรคธาตุพิการซึ่งเกิดขึ้นตามฤดู คือ

ฤดูที่ 1 - เดือน 5 เดือน 6 เดือน 7 เตโชธาตุพิการ คือโรคที่เกิดขึ้นเพราะธาตุไฟผิดปกติ

ฤดูที่ 2 - เดือน 8 เดือน 9 เดือน 10 วาโยธาตุพิการ คือโรคที่เกิดขึ้นเพราะธาตุลมผิดปกติ

ฤดูที่ 3 - เดือน 11 เดือน 12 เดือนอ้าย อาโปธาตุพิการ คือโรคที่เกิดขึ้นเพราะธาตุน้ำผิดปกติ

ฤดูที่ 4 - เดือน 2 เดือน 3 เดือน 4 ปถวีธาตุพิการ คือโรคที่เกิดขึ้นเพราะธาตุดินผิดปกติ

บอกถึงอาการของโรคและการรักษาโรคธาตุผิดปกติทั้ง 4 ฤดู และบรรยายถึงอาการธาตุแตก 10 ประการ คือ เตโชธาตุแตก 4 จำพวก และวาโยธาตุแตก 6 จำพวก แสดงอาการของธาตุแตกแต่ละจำพวก และบอกถึงการรักษาอาการเจ็บป่วยที่เกิดจากธาตุแตก รวมทั้งให้ยาบำรุงและยาประจำธาตุด้วย

คำว่า “มรณ” มาจากภาษาสันสกฤตว่า मरण (marāṇa) มีความหมายว่า ความตาย

คำว่า “ญาณ” ภาษาสันสกฤตใช้คำว่า ज्ञान (jñāna) มีความหมายว่า ความรู้

ส่วนคำว่า “สูตร” มาจากภาษาสันสกฤตว่า सूत्र (sūtra) มีความหมายว่า ข้อความที่แต่งขึ้นเป็นแบบ

คัมภีร์มหาโชตรัต บอกถึงยาขนานต่าง ๆ ที่รักษาโรคโลหิตระดูผิดปกติของสตรี อาทิ ยาขับโลหิตสำหรับสตรีหลังคลอด หรือแท้งบุตร ที่มีอาการโลหิตระดูขัด ยาต้มแก้โลหิตเป็นพิษ และฝีมดลูก ยาถอนแก้โลหิตที่เน่า โลหิตร้าย และยาแก้ระดูออกไม่สะดวก เป็นต้น บรรยายถึงลักษณะ

โลหิตระดูประเภทของสตรี และจำแนกโลหิตปกติโทษเป็น 5 จำพวก และยังได้บอกถึงอาการของโลหิตปกติโทษแต่ละจำพวกที่ทำให้สตรีมีอาการเจ็บป่วยแตกต่างกัน ซึ่งตามตำราให้ยารักษาโรคแต่ละจำพวกไว้หลายขนาน

คำว่า “มหา” มาจากภาษาสันสกฤตว่า महत् (mahat) มีความหมายว่า ใหญ่, มาก, ยิ่ง
 คำว่า “โทษ” ภาษาสันสกฤตใช้คำว่า ज्युत् (jyut) มีความหมายว่า รุ่งเรือง, ต่องแสง
 ส่วนคำว่า “รัต” ภาษาสันสกฤตใช้คำว่า रक्त (rakta) มีความหมายว่า เลือด
 เมื่อรวมเข้าด้วยกันเป็น “มหาโชตรัต” ในที่นี้มีความหมายเป็น “การทำให้เลือดออกมามาก”

“คัมภีร์มูจนาปักขันทิกา” ว่าด้วยโรคที่เกิดความผิดปกติหรือเกิดพิษของปีศาจและโลหิตแบ่งเป็น 32 จำพวก คือ

1. ทูลาวะสา 4 - น้ำปีศาจจะมีสีผิดปกติและมีอาการปวด
2. มุตรฆาฏ 4 - ถ่ายปีศาจแล้วปวดหรือขัด
3. มุตรกฤต 4 - น้ำปีศาจสีเหมือนโลหิต และอาการปวดขัด
4. โทสันทะฆาฏ 4 - เลือดจับตัวเป็นก้อนติดสันหลัง
5. ตริสันทะฆาฏ 4 - เลือดจับตัวเป็นก้อนในท้อง แล้วแตกเป็นน้ำเหลือง

แต่ละจำพวกได้บอกอาการและยาแก้ไข้ และยังได้กล่าวถึงโรคนีว 4 จำพวก คือ

1. นิวคาลาญุน
2. นิวเนื้อ
3. นิวบานทโรค
4. นิวกระไสยกลอน

คำว่า “มูจนา” นี้ ภาษาสันสกฤตใช้คำว่า मूर्च्छा (mūrchā) มีความหมายว่า สลบ ง่วงนอน แต่ในคัมภีร์นี้บรรยายถึงโรคปีศาจและเลือด

คำว่า “ปีศาจ” ภาษาสันสกฤตใช้คำว่า प्रसाव (prasāva) ภาษาไทยใช้ในความหมายทับศัพท์เดิมว่า น้ำปีศาจ หรือภาษาชาวบ้านใช้คำว่า น้ำเขียว

คำว่า “ปักขันทิกา” ภาษาสันสกฤตใช้คำว่า प्रस्कन्दिका (praskandikā) มีความหมายว่า โรคลงแดง, บิด, ตกเลือด

คัมภีร์โรคนิทาน ว่าด้วยความรู้เกี่ยวกับพื้นฐานของร่างกายคน ที่ปกติควรประกอบด้วยธาตุทั้ง 4 ตามสัดส่วนที่เหมาะสม คือ ธาตุดิน 20 ธาตุน้ำ 12 ธาตุลม 6 และธาตุไฟ 4 ธาตุแต่ละธาตุในร่างกายคนนี้บางครั้งอาจขาดหายไป ไม่ครบตามส่วน ก็ทำให้เกิดเจ็บป่วย ซึ่งแพทย์ยังพอรักษาพยาบาลได้ แต่หากธาตุสูญหายไปทั้งหมดก็ถือว่า สิ้นอายุ ไม่สามารถเยียวยาต่อไปได้ ในคัมภีร์ได้กล่าวถึงโรคอันเกิดจากธาตุไม่ปกติตามช่วงเวลาที่แบ่งเป็น 4 ฤดูในหนึ่งปี

บอกรายละเอียดของอาการเจ็บไข้ ความผิดปกติของส่วนสำคัญในร่างกาย เช่น เหงื่อ น้ำตา มันเหลว อุจจาระ ปัสสาวะ ผม ขน หน้าง เล็บ ฟัน เป็นต้น โดยบอกยาแก้ธาตุพิการ ยารักษา อาการผิดปกติของอวัยวะส่วนต่าง ๆ ยาแก้ไข้ที่เกิดจากธาตุพิการ ยาบำรุงธาตุ และยาประจำธาตุ แต่ละธาตุ

คำว่า “โรค” มีความหมายว่า ภาวะที่ร่างกายทำงานได้ไม่เป็นปกติเนื่องจากเชื้อโรค หรือ หมายถึง ความเจ็บป่วย การบาดเจ็บ ความผิดปกติของร่างกายหรือจิตใจ มาจากภาษาสันสกฤตว่า โรกา (roga) มีความหมายนัยเดียวกับที่กล่าวมานั้น

คำว่า “นิทาน” มาจากภาษาสันสกฤตว่า นิदान (nidāna) มีความหมายว่า เรื่องที่เล่ากันมา, เรื่องที่เป็นต้นเหตุ ในที่นี้คำว่า “โรคนิทาน” หมายถึง การตรวจโรค, การตรวจหาสมุฏฐานหรือ มูลแห่งความเจ็บป่วย

คัมภีร์สรรพลักษณะสรรพคุณ ว่าด้วยเรื่องลักษณะสรรพคุณและมหาพิภคของยาชนิดต่าง ๆ กล่าวถึงรายละเอียดของไม้ที่มีสรรพคุณในการประกอบยา บอกรสของไม้แต่ละชนิด อาทิ รสร้อน รสหวาน รสฝาด รสเปรี้ยว และแจกแจงคุณประโยชน์ว่า ใช้แก้โรคหรือรักษาอาการเจ็บป่วยของ โรคใดได้บ้าง

คำว่า “สรรพ” มาจากภาษาสันสกฤตว่า सर्व (sarva) เมื่อนำมาใช้ในรูปภาษาไทยจึงเพิ่ม อักษร ร เข้ามาอีกหนึ่งอักษร แล้วแปลงอักษร ว เป็นอักษร พ มีความหมายว่า ทุกสิ่ง ทั้งปวง ทั้งหมด

คำว่า “ลักษณะ” มาจากภาษาสันสกฤตว่า लक्षण (lakṣaṇa) มีความหมายว่า เครื่องหมาย, สภาวะธรรมชาติ

คำว่า “คุณ” มาจากภาษาสันสกฤตว่า गुण (guṇa) มีความหมายว่า ความดีที่มีประจำอยู่ใน สิ่งนั้น ๆ, ความเกื้อกูล เป็นต้น

คัมภีร์อุทรโรค ว่าด้วยโรคที่มีอาการเจ็บปวด ผิดปกติในท้อง มีสาเหตุจากธาตุไม่ปกติเป็น พื้นฐาน และเกิดความเจ็บป่วยอื่น ๆ เรียกชื่อโรคต่าง ๆ ว่า “มาร” แบ่งเป็น 18 ประการ คือ

มารน้ำ 4 เกิดจากเลือดและน้ำเหลืองไหลซึมซาบอยู่ในกระเพาะหรือยังอยู่ในท้อง

มารลม 4 เกิดจากลมที่เป็นโทษพัดหรือยังอยู่ในท้อง ทำให้แน่นและเกิดอาการเจ็บปวด

มารหิน 4 เกิดจากลมที่เป็นโทษ 3 กองมาระคนกัน

มารโลหิต 4 เกิดจากเลือดระดูร้าง เลือดคดทนมก เลือดเน่า และเลือดจาง

คำว่า “อุทร” มาจากภาษาสันสกฤตว่า उदर (udara) มีความหมายว่า ท้อง

คำว่า “โรค” มีความหมายดังกล่าวมาแล้ว

รายชื่อตำรายาที่ใช้ภาษาสันสกฤตยังมีอีกหลายเล่ม แต่ในที่นี้ขอยุติไว้เพียงแค่นี้ก่อน ด้วยเหตุผลของระยะเวลาที่ทำการศึกษาค้นคว้าในขณะนี้ไม่เพียงพอต่อการพิมพ์ต้นฉบับ ต่อไปนี้จะได้กล่าวถึงชื่อของตำรายาสมุนไพรที่ใช้ภาษาสันสกฤต ซึ่งปรากฏในคัมภีร์ยาแพทยแผนไทย

ยากวาดแก้หละแสงพระจันทร์ เป็นยาแก้ทรงชนิดหนึ่ง คำว่า “พระจันทร์” แยกออกเป็น 2 คำ คือ “พระ” แปลงรูปมาจากภาษาสันสกฤตว่า वर (vara) มีความหมายว่า ยอดเยี่ยม, ประเสริฐ, เลิศ ในภาษาไทยนิยมเปลี่ยน ว จากภาษาสันสกฤตเป็น พ ส่วนคำว่า “จันทร์” มาจากภาษาสันสกฤตว่า चन्द्र (candra) มีความหมายว่า ดวงจันทร์ เมื่อรวมกันเป็น “พระจันทร์” จึงมีความหมายว่า ดวงจันทร์อันประเสริฐ

ยากัลยาทิคุณ เป็นยาแก้ตาลใจ เชื่องซึม คำว่า “กัลยาทิคุณ” แยกออกเป็น 3 คำ คือ “กัลยา” มาจากภาษาสันสกฤตว่า कल्या (kalya) มีความหมายว่า พร้อมสรรพ, ไม่มีโรค คำว่า “อาทิ” มาจากภาษาสันสกฤตว่า आदि (adi) มีความหมายว่า เป็นเบื้องต้น หรือบางทีก็นิยมใช้ว่า เป็นอาทิค ส่วนคำว่า गुण (guna) มีความหมายดังกล่าวมาแล้วข้างต้น

ยากาลาทิจร เป็นยาแก้เตโชธาตุพิการ คำว่า “กาลาทิจร” แยกออกเป็น 3 คำ คือ “กาล” มาจากภาษาสันสกฤตว่า काल (kala) มีความหมายว่า เวลา, คราว, ครั้ง, หน, ฤดู คำว่า “อาทิ” มีนัยดังกล่าวมาแล้ว ส่วนคำว่า “จร” มาจากภาษาสันสกฤตว่า चर (cara) มีความหมายว่า เทียวไป, ไม่ใช่ประจำ

ยาแก้กษัย เป็นยาแก้โรคผมแห้งที่มักเกิดแก่ผู้ชายที่สูงอายุ เรียกสั้น ๆ ว่า โรคชুবผอม คำว่า “กษัย” มาจากภาษาสันสกฤตว่า क्षय (ksaya) มีความหมายว่า ความเสียหาย, ความเสื่อม, ความชুবผอม

ยาแก้กุมารกินข้าวไม่ได้ คำว่า “กุมาร” มาจากภาษาสันสกฤตว่า कुमार (kumāra) มีความหมายว่า เด็กผู้ชายมีอายุไม่เกิน 5 ขวบ ในคัมภีร์ตำรายานี้ยังปรากฏคำว่า “กุมารี” เหมือนกัน ซึ่งมาจากภาษาสันสกฤตว่า कुमारी (kumārī) มีความหมายว่า เด็กผู้หญิง

ยาแก้แน่นมโทษ เป็นยาแก้แน่นมที่เสี่ยของผู้หญิงที่มีลูกอ่อน คำว่า “โทษ” มาจากภาษาสันสกฤต दोष (doṣa) มีความหมายว่า ความผิด, ความไม่ดี, ธาตุพิการ หรือดีพิการ เป็นต้น

ยาแก้เตโชกษัย ยาแก้ปถวิกษัย ยาแก้วโยกษัย ยาแก้อาโปกษัย และยาแก้ปถวีธาตุพิการ คำว่า “กษัย” มีนัยดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ส่วนคำว่า “เตโช” ในภาษาสันสกฤตใช้คำว่า तेजस्

(tejas) มีความหมายว่า ไฟ คำว่า “ปฐวี” บางแห่งนิยมเขียนว่า “ปฐวี” มาจากภาษาสันสกฤตว่า पृथिवी, पृथ्वी (pṛthivī, pṛthvī) มีความหมายว่า แผ่นดิน คำว่า “วาโย” ภาษาสันสกฤตใช้ว่า वायु (vāyu) มีความหมายว่า ลม คำว่า “อาโป” ภาษาสันสกฤตใช้ว่า आपस् (āpas) มีความหมายว่า น้ำ คำว่า “ธาตุ” มาจากภาษาสันสกฤตว่า धातु (dhātu) มีนัยดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ส่วนคำว่า “พิการ” มาจากภาษาสันสกฤตว่า विकार (vikāra) มีความหมายว่า เสียไปจากสภาพเดิม หรือการเปลี่ยนแปลงไป เป็นต้น ในรูปภาษาไทยนิยมเปลี่ยนอักษร ว เป็นอักษร พ ดังนั้น คำว่า วิการ จึงเปลี่ยนเป็น พิการ แต่ความหมายก็ยังคงเหมือนเดิม

ยาเขียวมหาพรหม เป็นยาแก้โลหิตพิการ ทำให้พิษเรื้อรังทั่วกาย คำว่า “มหาพรหม” แยกออกเป็น 2 คำ คือ “มหา” มาจากภาษาสันสกฤตว่า महत् (mahat) มีการเปลี่ยนรูปตามหลัก ไวยากรณ์สันสกฤตเป็น महा (mahā) มีความหมายว่า ใหญ่โต, มาก, ดียิ่ง เป็นต้น และคำว่า “พรหม” มาจากภาษาสันสกฤตว่า ब्रह्मन् (brahman) มีความหมายว่า พระพรหม หรือพระเจ้าผู้สร้างโลก ตามความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์

ยาจักรนาราย เป็นยาแก้ทรงลิ้น คำว่า “จักร” มาจากภาษาสันสกฤตว่า चक्र (cakra) มีความหมายว่า อาวุธในนิยายรูปเป็นวงกลมและมีแฉก ๆ โดยรอบ คำว่า “นาราย” บางแห่งเขียนว่า “นารายณ์” มาจากภาษาสันสกฤตว่า नारायण (nārāyaṇa) มีความหมายว่า พระนารายณ์ เป็นพระเจ้าองค์หนึ่งตามความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์

ยาจักรวาทฟ้าครอบ เป็นยาแก้พิษไข้ทั้งปวง คำว่า “จักรวาท” ปัจจุบันนิยมเขียนเป็น “จักรวาล” มาจากภาษาสันสกฤตว่า चक्रवाल (cakravāl) มีความหมายว่า เทือกเขาในนิยายซึ่งเป็นกำแพงล้อมรอบโลก และเป็นเขตกันแสงสว่างกับความมืด หรือบริเวณโดยรอบของโลก

ยาจิตรมหาวงษ์ เป็นยาแก้คอเปื่อย ลิ้นเปื่อย ปากเปื่อย และแก้ไอ คำว่า “จิตร” มาจากภาษาสันสกฤตว่า चित्र (citra) มีความหมายว่า สวยงาม, สิ่งที่ทำให้ประหลาดใจ หรือความหลากหลาย เป็นต้น คำว่า “มหา” มีนัยดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ส่วนคำว่า “วงษ์” บางทีนิยมเขียนเป็น “วงศ์” มาจากภาษาสันสกฤตว่า वंश (vaṃśa) มีความหมายว่า เชื้อสาย, เหล่ากอ หรือตระกูล

ยาขมพุกทวิป เป็นยาแก้ทรงโจรตมูกเลือดหาย คำว่า “ขมพุกทวิป” มาจากภาษาสันสกฤตว่า जम्बुद्वीप (jambudvīp) มีความหมายว่า ทวีปหรือแผ่นดินที่มีต้นไม้ขมพุกมาก อีกนัยหนึ่งหมายถึง ผืนแผ่นดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งได้แก่ประเทศอินเดียในปัจจุบันนี้

ยาชำระโทษตานโจร คำว่า “ตานโจร” ปัจจุบันนิยมเรียกว่า “ตานขโมย” หรือ “ขางโจร” เป็นชื่อโรคพยาธิลำไส้อย่างหนึ่งมักเป็นแก่เด็กอายุประมาณ 5 ขวบขึ้นไป มีลักษณะพอม ท้องป่อง ก้นปอด แต่กินอาหารได้มาก มีอาการปวดท้องและซึม คำว่า “โทษ” มีนัยคั่งกล่าวมาแล้ว ส่วนคำว่า “โจร” มาจากภาษาสันสกฤตว่า चोर (cora) มีความหมายว่า ผู้ร้ายที่ลักขโมยหรือปล้นสะดม ทรัพย์สินผู้อื่นเป็นต้น

ยาเทพยนิมิตร เป็นยาแก้พิษฝีดาษ คำว่า “เทพย” ภาษาสันสกฤตใช้คำว่า दिव्य (divya) มีความหมายว่า เป็นของเทวดา หรือของวิเศษ ในรูปภาษาไทยเปลี่ยนสระ อี เป็น เอ และเปลี่ยน ว เป็น ย ส่วนคำว่า “นิมิตร” มาจากภาษาสันสกฤตว่า निर्मित (nimrita) มีความหมายว่า สร้าง, แปลง, ทำ เป็นต้น

ยาเทพสัมฤทธิ์ เป็นยาแก้ทำให้ถ่ายง่ายหรือปรับธาตุ คำว่า “เทพ” มาจากภาษาสันสกฤตว่า देव (deva) มีความหมายว่า เทวดา คำว่า “สัมฤทธิ์” มาจากภาษาสันสกฤตว่า संख्यि (samrddhi) มีความหมายว่า ความสำเร็จ

ชื่อยาที่ใช้ภาษาสันสกฤตเรียกชื่ออีกเป็นจำนวนมาก ในที่นี้ไม่สามารถนำมากล่าวได้ทั้งหมด ในขณะนี้ ต่อไปจะได้กล่าวถึงชื่อของโรคที่ใช้ภาษาสันสกฤตเรียกชื่อ แต่จะกล่าวเฉพาะชื่อโรคที่ไม่ซ้ำกับชื่อยาดังกล่าวมาแล้วนั้น

โรคกุ่มกัณทสันนิบาต เป็นโรคชนิดหนึ่งที่คนไข้มีอาการสันเพิ่มช้ำกระดูกและเพื่อ คำว่า “กุ่มกัณทา” ภาษาสันสกฤตใช้คำว่า कुम्भाण्ड (kumbhāṇḍa) มีความหมายว่า ชักข์พวกหนึ่ง ส่วนคำว่า “สันนิบาต” มาจากภาษาสันสกฤตว่า संनिपात (sannipāta) มีความหมายว่า การประชุมกัน

โรคจตุถุชวร เป็นโรคไข้ชนิดหนึ่งมีอาการหอบไอ เสมหะมีเลือดปน กินอาหารไม่ได้ มือและเท้าบวม คำว่า “จตุถุช” ภาษาสันสกฤตใช้คำว่า चतुर (caur) มีความหมายว่า สี่ ส่วนคำว่า “ชวร” มาจากภาษาสันสกฤตว่า ज्वर (jvara) มีความหมายว่า ป่วย, เป็นไข้, ไม่สบาย มีคำที่นิยมใช้ในภาษาไทยเกี่ยวกับความเจ็บป่วยอีกคำหนึ่งคือคำว่า “ประชวร” มาจากภาษาสันสกฤตว่า प्रज्वर (prajvara) มีความหมายว่า ไม่สบายมาก และมักนิยมใช้เป็นศัพท์ชั้นสูงโดยใช้ในกลุ่มคนที่มีฐานะอันครสูงกว่าสามัญชนทั่วไป

โรคอัมพาต เป็นอาการของคนไข้ที่มีอวัยวะบางส่วน เช่น แขน ขา เป็นต้น ตายไปกระดูกไม่ได้ คำว่า “อัม” มาจากภาษาสันสกฤตว่า अम् (am) มีความหมายว่า ไข้เจ็บ, โรค, ภัย, ความ

กลัว ส่วนคำว่า “พาด” มาจากภาษาสันสกฤตว่า वात (vāta) มีความหมายว่า ลม เมื่อรวมกันในที่นี้มีความหมายว่า โรคลม

ชื่อโรคที่เป็นภาษาสันสกฤตในตำราแพทย์แผนไทยยังมีอีกมาก ไม่สามารถนำมากล่าวในที่นี้ได้อย่างครบถ้วน และเพื่อเป็นหลักฐานว่าภาษาสันสกฤตมีบทบาทในวงการแพทย์แผนไทยมานานแล้ว จึงจะได้นำรายชื่อยาและชื่อโรคที่เป็นภาษาสันสกฤตและมีรูปเปลี่ยนแปลงมาจากภาษาสันสกฤตมากกล่าวไว้ต่อไปนี้แต่พอสังเขป

ชื่อยาแพทย์แผนไทยที่เป็นภาษาสันสกฤตหรือมีที่มาจากภาษาสันสกฤต

ยากุมารทักษา คำว่า “กุมาร” มาจากภาษาสันสกฤตว่า कुमार (kumāra) คำว่า “ท” สันนิษฐานว่าน่าจะมาจากคำว่า “ทา” ซึ่งในภาษาสันสกฤตมีความหมายว่า “ให้” คำว่า “รักษา” มาจากภาษาสันสกฤตว่า रक्षा (rakṣā)

ยาแก้ต้อสายโลหิต คำว่า “โลหิต” มาจากภาษาสันสกฤตว่า लोहित (lohita)

ยาแก้บุตรพิการ คำว่า “บุตร” มาจากภาษาสันสกฤตว่า मूत्र (mūtra) คำว่า “พิการ” ภาษาสันสกฤตใช้คำว่า विकार (vikāra)

ยาแก้ลมกุมภกัณฑ์ลมบาทยักษ คำว่า “กุมภกัณฑ์” ภาษาสันสกฤตใช้คำว่า कुम्भाण्ड (kumbhāṇḍa) คำว่า “บาท” ภาษาสันสกฤตใช้คำว่า पाद (pāda) คำว่า “ยักษ” มาจากภาษาสันสกฤตว่า यक्ष (yakṣa)

ยาแก้ล่องแก้วมรกต (หรือ มรกต) คำว่า “มรกต” หรือ “มรกต” มาจากภาษาสันสกฤตว่า मरकत (marakata)

ยาแก้จันทรรัชนี คำว่า “จันทร” มาจากภาษาสันสกฤตว่า चन्द्र (candra)

ยาแก้ตรีชะวาสังข์ คำว่า “ตรี” ภาษาสันสกฤตใช้คำว่า त्रि (tri) คำว่า “สังข์” ภาษาสันสกฤตใช้คำว่า शङ्ख (marakata)

ยาตรีภักตร์ คำว่า “ภักตร์” ภาษาสันสกฤตใช้คำว่า वक्त्र (vaktra)

ยาทิพย์สว่างอารมณ์ คำว่า “ทิพย์” ภาษาสันสกฤตใช้คำว่า दिव्य (divya) คำว่า “อารมณ์” มาจากภาษาบาลี

ยาเทพมงคล คำว่า “เทพ” ภาษาสันสกฤตใช้คำว่า देव (deva) คำว่า “มงคล” มาจากภาษาสันสกฤตว่า मङ्गल (maṅgala)

ยาคตุบัญญัติ คำว่า “ธาตุ” มาจากภาษาสันสกฤตว่า धातु (dhātu) ส่วนคำว่า “บัญญัติ” ปัจจุบันมักเขียนเป็น บรรจบ หรือ ประจบ

ยานันทไกรवाद คำว่า “นันท” มาจากภาษาสันสกฤตว่า नन्द (nanda) คำว่า “वाद” มาจากภาษาสันสกฤตว่า वात (vāta)

ยานาวทวาร คำว่า “นาว” ภาษาสันสกฤตใช้คำว่า नवन् หรือ नव (navan, nava) คำว่า “ทวาร” มาจากภาษาสันสกฤตว่า द्वार (dvāra)

ยาเบญจังกี คำว่า “เบญจ” ภาษาสันสกฤตใช้คำว่า पञ्चन् (pañcan) คำว่า “ังกี” มาจากภาษาสันสกฤตว่า भङ्गी (bhaṅgī)

ยาเบญจอำมฤต คำว่า “เบญจ” รูปศัพท์ที่เต็มน่าจะเป็น “เบญจ” ภาษาสันสกฤตใช้คำว่า पञ्चन् (pañcan) คำว่า “อำมฤต” ภาษาสันสกฤตใช้คำว่า अमृत (amṛta)

ยาปทานพิศม์ คำว่า “ปทาน” ภาษาสันสกฤตใช้คำว่า प्रदान (pradāna) คำว่า “พิศม์” ภาษาสันสกฤตใช้คำว่า विष (viṣa)

ยาพรหมนิมิตร คำว่า “พรหม” มาจากภาษาสันสกฤตว่า ब्रह्म (brahma) คำว่า “นิมิตร” มาจากภาษาสันสกฤตว่า निमित्त (nimitra)

ยาพระสุริยมณฑล คำว่า “พระ” ภาษาสันสกฤตใช้คำว่า वर (vara) คำว่า “สุริย” ภาษาสันสกฤตใช้คำว่า सूर्य (sūrya) คำว่า “มณฑล” มาจากภาษาสันสกฤตว่า मण्डल (maṇḍala)

ยาพัลลวิชนี คำว่า “พัลลวิชนี” มาจากภาษาสันสกฤตว่า वालविजनी หรือ वालविजन (vālavijānī, vālavijana)

ยามหาดงคา คำว่า “มหาดงคา” มาจากภาษาสันสกฤตว่า महाङ्गा (mahāgaṅgā)

ยามหาไชยวาท คำว่า “มหาไชยวาท” มาจากภาษาสันสกฤตว่า महाजयवात (mahājayavāta)

ยารุพยาธิ คำว่า “พยาธิ” ภาษาสันสกฤตใช้คำว่า व्याधि (vyādhi)

ยาไวยนาถ คำว่า “ไวย” ภาษาสันสกฤตใช้คำว่า वायु (vāyu) คำว่า “นาถ” มาจากภาษาสันสกฤตว่า नाग (nāga)

ยาसनัไตรภพ คำว่า “ไตร” บางแห่งเขียนว่า “ไตรย” มาจากภาษาสันสกฤตว่า त्रि, त्रै (tri, trai) คำว่า “ภพ” ภาษาสันสกฤตใช้คำว่า भव (bhava)

ยาสมุทรสาครใหญ่ คำว่า “สมุทร” มาจากภาษาสันสกฤตว่า समुद्र (samudra) คำว่า “สาคร” มาจากภาษาสันสกฤตว่า सागर (sāgara)

ยาสาวกัลยานี คำว่า “กัลยานี” บางแห่งเขียนเป็น “กัลยาณี” มาจากภาษาสันสกฤตว่า कल्याणी (kalyāṇī)

ยาสัทธิสสาร คำว่า “สัทธิ” มาจากภาษาสันสกฤตว่า सिद्धि (siddhi) คำว่า “สาร” มาจากภาษาสันสกฤตว่า सार (sāra)

ยาสุรามฤตย์ คำว่า “สุรา” มาจากภาษาสันสกฤตว่า सुरा (surā) คำว่า “มฤตย์” ย่อมาจากคำว่า “อมฤตย์” ภาษาสันสกฤตใช้คำว่า अमृत (amṛta)

ยาสุวรรณธารา คำว่า “สุวรรณ” มาจากภาษาสันสกฤตว่า सुवर्ण (suvarṇa) คำว่า “ธารา” มาจากภาษาสันสกฤตว่า धारा (dhārā)

ยาหิงคุวจจา คำว่า “หิงคุ” มาจากภาษาสันสกฤตว่า हिङ्गु (hiṅgu) คำว่า “วจจา” ภาษาสันสกฤตใช้คำว่า वर्चस् (varcas)

ยาอตุลยวิถาร คำว่า “อตุลย” มาจากภาษาสันสกฤตว่า अतुल्य (atulya) คำว่า “วิถาร” ภาษาสันสกฤตใช้ว่า विस्तार (vistāra)

ยาอินทรजर คำว่า “อินท” ภาษาสันสกฤตใช้ว่า इन्द्र (indra) คำว่า “जर” มาจากภาษาสันสกฤตว่า चर (cara)

ยาकिनแก่นมูตรกฤต คำว่า “มูตร” มาจากภาษาสันสกฤตว่า मूत्र (mūtra) คำว่า “กฤต” มาจากภาษาสันสกฤตว่า कृत (kṛta)

ยากำตั้งราชสีห์ คำว่า “ราช” มาจากภาษาสันสกฤตว่า राज (rāja) คำว่า “สีห์” มาจากภาษาสันสกฤตว่า सिंह (simha)

ยาแก่นมารโลหิต คำว่า “มาร” มาจากภาษาสันสกฤตว่า मार (māra) คำว่า “โลหิต” มาจากภาษาสันสกฤตว่า लोहित (lohita)

ยาจตุทิพย์คันธา คำว่า “จตุ” ภาษาสันสกฤตใช้ว่า चतुर् (catur) คำว่า “ทิพย์” มาจากภาษาสันสกฤตว่า दिव्य (divya) คำว่า “คันธา” มาจากภาษาสันสกฤตว่า गन्धा (gandhā)

ยาจักระพรรดิ คำว่า “จักระพรรดิ” บางแห่งเขียนว่า “จักรพรรดิ” ภาษาสันสกฤตว่า चक्रवर्तिन् (cakravartin)

ยาตรีกะฐก คำว่า “ตรี” มาจากภาษาสันสกฤตว่า त्रि (tri) คำว่า “กะฐก” มาจากภาษาสันสกฤตว่า कटुक (katuka)

ยาตรีสุระผล คำว่า “สุระ” มาจากภาษาสันสกฤตว่า सुर (sura) คำว่า “ผล” มาจากภาษาสันสกฤตว่า फल (phala)

ยบบัณฑิตพระพรหม คำว่า “บัณฑิต” มาจากภาษาสันสกฤตว่า पण्डित (paṇḍita) คำว่า “พระ” ภาษาสันสกฤตใช้ว่า वर (vara) คำว่า “พรหม” มาจากภาษาสันสกฤตว่า ब्रह्म (brahma) ยามหิทรนิมิตร คำว่า “หิทร” มาจากภาษาสันสกฤตว่า महिषर (mahīśara) คำว่า “นิมิตร” มาจากภาษาสันสกฤตว่า निमित्त (nimitta)

ยาฤษีสวมแล้ว คำว่า “ฤษี” มาจากภาษาสันสกฤตว่า ऋषि (ṛṣi)

ยาสตรีไม่มีระดู คำว่า “สตรี” มาจากภาษาสันสกฤตว่า स्त्री (strī)

ยาหยอดจักษุ คำว่า “จักษุ” มาจากภาษาสันสกฤตว่า चक्षु (cakṣu)

ยาอัมถุคูลี คำว่า “อัมถุคูลี” แยกออกเป็น ๒ คำ คือ “อัมถุ” มาจากภาษาสันสกฤตว่า अम् (astan) และคำว่า “อุมถุคูลี” มาจากภาษาสันสกฤตว่า अंगुली (aṅgūlī)

ยาโอสถทิพคุณ คำว่า “โอสถ” ภาษาสันสกฤตใช้คำว่า औषध (auśadha) คำว่า “ทิพ” มาจากภาษาสันสกฤตว่า दिव (diva) ส่วนคำว่า “คุณ” มาจากภาษาสันสกฤตว่า गुण (guṇa)

ชื่อโรคในตำรายาแพทย์แผนไทยที่เป็นภาษาสันสกฤตหรือมีที่มาจากภาษาสันสกฤต

ไข้บาทจิตร คำว่า “บาท” มาจากภาษาสันสกฤตว่า पाद (pāda) คำว่า “จิตร” มาจากภาษาสันสกฤตว่า चित्र (citra)

ไข้ปฐมขวร คำว่า “ปฐม” มาจากภาษาสันสกฤตว่า प्रथम (prathama) คำว่า “ขวร” มาจากภาษาสันสกฤตว่า ज्वर (jvara)

ไข้เมฆสูตร คำว่า “เมฆ” มาจากภาษาสันสกฤตว่า मेघ (megha) คำว่า “สูตร” มาจากภาษาสันสกฤตว่า सूत्र (sūtra)

ไข้วะสันตะระดู คำว่า “วะสันตะระดู” มาจากภาษาสันสกฤตว่า वसन्त (vasanta) คำว่า “ระดู” บางแห่งเขียนว่า “ฤดู” มาจากภาษาสันสกฤตว่า ऋतु (ṛtu)

ไข้สังวาลพระอินทร์ คำว่า “สังวาล” ภาษาสันสกฤตใช้คำว่า शेवाल หรือ शैवाल (śevāla, śaivāla) คำว่า “พระ” ภาษาสันสกฤตใช้คำว่า वर (vara) คำว่า “อินทร์” มาจากภาษาสันสกฤตว่า इन्द्र (indra)

ไข้เอกโทษ คำว่า “เอก” มาจากภาษาสันสกฤตว่า एक (eka) คำว่า “โทษ” มาจากภาษาสันสกฤตว่า दोष (doṣa)

* ภาษาบาลีใช้ว่า โอสถ, โอสธ หมายถึง ยาแก้โรค, ยารักษาโรค, เครื่องยา และสมุนไพร.

ใช้ตรีศูล คำว่า “ตรีศูล” บางแห่งเขียนว่า “ตรีศูล” มาจากภาษาสันสกฤตว่า त्रिशूल หรือ
ตรีशूल (trishūla, trīśūla)

ใช้นาภีวาท คำว่า “นาภี” มาจากภาษาสันสกฤตว่า नाभि (nābhi) คำว่า “วาท” มาจาก
ภาษาสันสกฤตว่า वात (vāta)

ใช้นेत्रวาท คำว่า “เนตร” มาจากภาษาสันสกฤตว่า नेत्र (netra) คำว่า “วาท” มาจาก
ภาษาสันสกฤตว่า वात (vāta)

ใช้มณีรัตน์ คำว่า “มณี” มาจากภาษาสันสกฤตว่า मणि (maṇi) คำว่า “รัตน์” มาจาก
ภาษาสันสกฤตว่า रत्न (ratna)

ใช้หทัยวาท คำว่า “หทัย” ภาษาสันสกฤตใช้ว่า हृदय (hrdaya) คำว่า “วาท” มาจากภาษา
สันสกฤตว่า वात (vāta)

มีคำหนึ่งที่ไม่เกี่ยวกับชื่อดำรายาและตัวยาสมุนไพรร แต่เป็นชื่อที่ใช้ภาษาสันสกฤตเรียกสืบต่อ
มาจนเป็นที่รู้จักกันในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (พ.ศ. 1724 - 1762) คือคำว่า “อโรคยศาล” เป็นคำ
ศัพท์ที่มีที่มาจากภาษาสันสกฤตว่า अरोग्यศาล (arogyasāla) ซึ่งใช้เป็นสถานที่บำบัดรักษาคนเจ็บไข้
ได้ป่วย สถานที่ที่มีลักษณะเช่นนี้ปัจจุบันเรียกกันว่า “โรงพยาบาล” คำว่า “พยาบาล” ก็เป็นคำที่
แผลงมาจากภาษาสันสกฤตว่า व्यापाल (vyāpāla)

ยังปรากฏมีภาษาสันสกฤตที่ใช้เรียกเกี่ยวกับชื่อดำรายา ตัวยาสมุนไพรร และโรคภัยไข้เจ็บ
ปรากฏอยู่ในตำรายาแพทย์แผนไทยอีกเป็นจำนวนมาก ในที่นี้ไม่สามารถจะนำมากล่าวได้ทั้งหมด
แต่เท่าที่ได้นำมากล่าวแล้วนั้นก็ป็นหลักฐานยืนยันได้ว่า ภาษาสันสกฤตได้มีบทบาทต่อวิถีชีวิตของ
คนไทย โดยเฉพาะเท่าที่ปรากฏในตำรายาแพทย์แผนไทยตั้งแต่สมัยอดีตจนถึงปัจจุบัน

เอกสารประกอบการค้นคว้า

ศิลปากร,กรม. หอสมุดแห่งชาติ. ตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5 เล่ม 1 - 2. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2542. 916 หน้า 1.อายุรศาสตร์ 2.แพทย์แผนโบราณ.

จันทร์บุรีรัตนาด, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2517.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์ อจท. จำกัด, 2538.

เสาวภา พรสิริพงษ์ และ พรทิพย์ อุตุภรัตน์ บรรณาธิการ. การบันทึกและการถ่ายทอดความรู้ทางการแพทย์แผนไทย.

หลวงบรรพธรรมรักษ์ (นิยม รักไทย). สันสกฤต - ไทย - อังกฤษ อภิธาน. พระนคร : โรงพิมพ์ดุสิต, 2511.

Sanskrit Words in Thai Medical Treatises

T. Phumthaphim
Independent Researcher
Bangkok, Thailand

This paper aims at exploring Sanskrit words in 12 Thai medical treatises, the titles all of which, except one, begin with the word "Gambhira" meaning text. They are Gambhir KaksÚaya, Gambhir Dhatuvibhanga, Gambhir Phaen Nuad, Gambhir Marana-nana Sutra, Gambhir Mucchapakkhandika, Gambhir Sarvalaksana-sarva-guna, Gambhir Takka-sila, Gambhir Prathamcinta, Phra Tamrab Phan Phi Dad, Gambhir Mahajotarat, Gambhir Roganidana and Gambhir Udararoga. It is found that a large numbers of Sanskrit terms are used for deceases, herbs, medicine, limbs of the body etc.